

ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΠΛΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΤΗ ΡΟΔΟ*

Οι σκέψεις που θα εκτεθούν παρακάτω προϋποθέτουν μια ευρύτερη αντίληψη των εννοιών (δηλαδή όχι μόνο επιστημονική-αρχαιολογική) καθώς και έναν ακριβέστερο προσδιορισμό των παραμέτρων που σχετίζονται με το πρόβλημα της προστασίας των μνημείων της Ρόδου.

Εδώ θα αναφερθούμε μόνο στα μνημεία της Ρόδου που υπάγονται στην αρμοδιότητα της ΚΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μερικές από τις παρατηρήσεις που θα διατυπωθούν δεν ισχύουν και για τα βυζαντινά, ιπποτικά, μουσουλμανικά αλλά και νεότερα μνημεία της πόλης.

Στη Χάρτα της Βενετίας, ήδη από το 1964, επισημαίνεται ότι «η έννοια ενός ιστορικού μνημείου δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο αλλά και την αστική ή αγροτική τοποθεσία που μαρτυρεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τις μεγάλες δημιουργίες αλλά και για τα ταπεινά έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτιστική σημασία». Ακόμα επισημαίνεται ότι «το μνημείο είναι αναπόσπαστο από την ιστορική στιγμή που αντιπροσωπεύει και από τον χώρο όπου είναι τοποθετημένο».

Στη Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης, που υπογράφηκε από τα Κράτη-Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Γρανάδα, το 1985, θεωρούνται, με πολλή οξυδέρκεια, ως μνημεία και «οι τόποι» που ορίζονται ως «σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, εν μέρει κτισμένα, τα οποία αποτελούν εκτάσεις τόσο χαρακτηριστικές και ομοιογενείς ώστε να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και τα οποία είναι σημαντικά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, επιστημονικού, κοινωνικού και τεχνικού τους ενδιαφέροντος».

Εριφύλη Κανίνα

Αρχαιολόγος

Οι παραπάνω διατυπώσεις ουσιαστικά καθορίζουν την αλληλένδετη σχέση της προστασίας των μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου-τοπίου, που στην περίπτωση της Ρόδου αποκτά ιδιαίτερη σημασία: Τα ροδιακά μνημεία, κατασκευασμένα, σχεδόν αποκλειστικά, από πωρόλιθο (που αποτελεί το φυσικό πέτρωμα του νησιού) και κατά μεγάλο ποσοστό, κυρίως στην αρχαία νεκρόπολη, λαξευμένα στον φυσικό πωρόβραχο, δεν εναρμονίζονται απλά με τον περιβάλλοντα χώρο-τόπιό, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν προέκτασή του, αναδεικνύοντας την ιδιαιτερότητα των αλλεπάλληλων επιπέδων που δημιουργούσαν οι απαλές διαβαθμίσεις των φυσικών καταφερικών διαμορφώσεων, οι οποίες άρχιζαν από την ακρόπολη και συνεχίζονταν προς τα ανατολικά και τα νότια, έως τη θάλασσα.

Εκτός από τις διαβαθμίσεις των αλλεπάλληλων επιπέδων που προσδιορίζουν την χωρορρυθμι-

κή διευθέτηση της αρχαίας πόλης (και της νεκρόπολης), μνημειακή υπόσταση έχουν και ορισμένα άλλα στοιχεία του φυσικού χώρου, τα οποία οριοθετούν ή πλαίσιωνουν τις αρχαίες κατασκευές και που συνθέτουν το λεγόμενο «πολιτιστικό περιβάλλον» στην οικολογική του διάσταση:

α) Το ρέμα του Ροδινιού, που αποτελεί το φυσικό διαχωριστικό όριο μεταξύ της αρχαίας πόλης και του ανατολικότερου τμήματος της νεκρόπολης, είναι παράλληλο και χαρακτηριστικό στοιχείο του φυσικού σκηνικού εδώ και 2.400 χρόνια. Η αρχαία γέφυρα που ενώνει τις όχθες του χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα για τη διέλευση πεζών και οχημάτων προς τον δρόμο της Καλλιθέας. Η σύνδεση του φυσικού στοιχείου (δηλαδή του ρέματος του Ροδινιού) με το ακόμα ενεργό στοιχείο του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης (δηλαδή την αρχαία γέφυρα) θα πρέπει να αποτελέσει την κύρια παράμετρο της προστασίας και

της ανάδειξης των παραπάνω μνημείων.

Η προστασία του ρέματος του Ροδινιού, ωστόσο, έχει ευρύτερη οικολογική σπουδαιότητα, που αναφέρεται στον καθαρισμό και τη διαμόρφωση των πρανών στις όχθες, τον έλεγχο ή την απομάκρυνση των τυχόν ρυπαρών εγκαταστάσεων που χύνουν τα λύματά τους ή πετούν τα άχρηστα υλικά τους στο ρέμα, καθώς και την αποκατάσταση της χλωρίδας και πανίδας και του μικροκλίματος.

β) Οι δενδροφυτεμένες λοφοπλαγίες της περιοχής του Καναμάς στη νοτιοανατολική παρυφή της σύγχρονης Ρόδου διασώζουν σε μεγάλη έκταση τη φυσιογνωμία του αγροτικού τοπίου που πλαισίωνε την αρχαία πόλη. Η ευρεία οικοδόμηση, εν μέρει εκτός σχεδίου, απειλεί με εξαφάνιση τα άσχημα από βελανιδιές και αγραμβιές καθώς και με ισοπέδωση της καμπυλότητας των λόφων, παρόλο που η πρόταση της ΕΠΑ είχε προβλέψει τη δημιουρ-

γία αδόμητης ζώνης «περιαστικού οχυρού» στην περιοχή.

γ) Οι απόκριμες πλαγιές που ορίζουν τη δυτική παραφρή της αρχαίας ακρόπολης διασώζουν την ισχυρή εντύπωση του φυσικού οχυρού που υψώνεται σχεδόν κάθετα πάνω από τη θάλασσα. Ο διπλός δρόμος, κατασκευασμένος από τους Ιταλούς, αποτελεί διακριτική επέμβαση που αναδεικνύει την ομορφιά του τοπίου, ενώ η μεμονωμένη και ακαλαισθητή παρουσία του ξενοδοχείου ποσειδων διαταράσσει την αρμονία των σχημάτων του φυσικού χώρου και την ισορροπία των όγκων.

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η προστασία των παραπάνω μνημειακών στοιχείων του φυσικού χώρου είναι μια σύνθετη διαδικασία, στην οποία εμπλέκονται και άλλοι φορείς εκτός από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, και ουσιαστικά εξαρτάται από τις γενικότερες αρχές και κατευθύνσεις του πολεοδομικού σχεδιασμού: δυστυχώς, στην περίπτωση της Ρόδου, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε αρκετές άλλες ελληνικές πόλεις, η πόλη εξελίσσεται πολεοδομικά χωρίς κανένα συσχετισμό περιβαλλοντικής μέριμνας, με πυκνή δόμηση και με γνώμονη την οικονομική και τουριστική υπερ-αξιοποίηση των ιδιοκτησιών. Σε αντίθεση, ωστόσο, με τις παραπάνω διαπιστώσεις, θα πρέπει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι στην πόλη της Ρόδου οι μοναδικά αδόμητα χωροπνευμονες είναι ακριβώς αυτοί που ήδη από την εποχή των Ιταλών είχαν θεσμοθετηθεί ως αρχαιολογικές ζώνες.

Οι αρχαιολογικές ζώνες και οι άλλοι μικρότεροι αρχαιολογικοί χώροι της Ρόδου μπορούν να χαρακτηριστούν ως δυνάμει ενεργά και πολυδιάστατα στοιχεία του πολεοδομικού ιστού της σύγχρονης πόλης. Στις ευρύτερες ζώνες της αρχαίας ακρόπολης (Μόντε Σμιθ) και του Ροδινίου, αλλά και στους πιο περιορισμένους χώρους των τάφων του Καρακόνερου και του Άι Γιάννη, τα σωζόμενα μνημειώδη σύνολα και ο φυσικός χώρος που τα περιβάλλει αποτελούν αδιαίρετη ενότητα, η οποία προσδιορίζει μια βασική παράμετρο της κατασκευαστικής αντίληψης των αρχαίων Ροδιών: την αναγωγή των

στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος (δηλαδή του φυσικού πυρρόβραχου, της βλάστησης, των διαβαθμίσεων των πρανών κ.ά.) σε στοιχειώδεις χαρακτηριστές των κατασκευαστικών συνόλων και την επιτηδευμένη σύζευξη του φυσικού κάλλους με την τέχνη (αυτό που ονομάστηκε αργότερα «ελληνιστικό γοτσοκο»). Στην αρχαία ακρόπολη, η χωρορρυθμική διάταξη του μνημειώδους συνόλου, που αποτελούν ο ναός του Πυθίου Απόλλωνα, το Ωδείο και το αρχαίο Στάδιο, εναρμονίζεται με τη φυσική κλίση της λοφοπλαγιάς που δεσπόζει πάνω από την πόλη. Βορειότερα, τα υπόγεια Νυμφαία ήταν σκαμμένα βαθιά μέσα στον φυσικό πυρρόβραχο, με σκάλες, διαδρόμους και οπαία, απ' όπου κρέμονταν αναρριχητικά φυτά, καθώς και λαξευμένες κόγχες που κάποτε στελιζόνταν με αγάλματα. Στη ζώνη του Ροδινίου, το επιβλητικό μνημείο που ονομάζεται «Πτολεμαίον» είναι λαξευμένο στη μάζα ενός φυσικού λόφου από μαλακό πυρρόλιθο, με σύμφυτους ημικίονες στις πλευρές του. Στα νοτιοδυτικά του, ένα μικρότερο ταφικό μνημείο, επίσης λαξευμένο στον φυσικό πυρρόβραχο, διασώζει πρόσφωξη με τυφλές πόρτες ανάμεσα σε λεπτούς κίονες. Ολόγυρα, η ειδυλλιακή φυσιογνωμία του αγροτικού τοπίου παραμένει σχεδόν αναλλοίωτη, με την πλούσια βλάστηση, τους σχεδόν αιωρούμενους τραχείς βράχους στις απότομες όχθες του ομώνυμου ρέματος, τα αρχαία μονοπάτια και τις σπηλαιοειδείς λαξεύσεις, που είχαν, όπως και τα Νυμφαία, λατρευτικό χαρακτήρα. Η άσκηση λατρείας μέσα στον ειδυλλιακό φυσικό χώρο, που όμως ήταν κυρίως προσορισμένος για ταφική χρήση, ίσως θα πρέπει να συνδεθεί με κάποια νεοπλατωνική φιλοσοφική διάθεση θεώρησης του θανάτου ως ενοποιητικής δύναμης και ταύτησης με τη φύση. Τα συγκροτήματα των τάφων του Καρακόνερου, με καμάρες, στοές, προσόψεις και πόδια, είτε εξ ολοκλήρου λαξευμένα στον φυσικό πυρρόβραχο, είτε εν μέρει χτισμένα με πυρροπλίνθους, αναδύονται από τους πρόποδες της λοφοπλαγιάς που τα ορίζει από τα δυτικά, εκτεινόμενα κατά το μήκος της. Το ταφικό ιερό με τις λαξευμένες

μορφές του διονυσιακού θιάσου δίνει λατρευτική διάσταση στο χώρο, ενώ ανάμεσα στα συγκροτήματα είχαν προβλεφθεί ελεύθερες εκτάσεις, ώστε, όπως παρατήρησε ο Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, η ανθρώπινη επέμβαση στο φυσικό τοπίο να κατανέμεται όσο το δυνατόν διακρικότερα. Επίσης, στο χώρο των τάφων του Άι Γιάννη, η διακριτική διευθέτηση των μεγάλων υπόγειων λαξευμένων ταφικών κατασκευών, οι οποίες ουσιαστικά εξαφανίζονται περικλειόμενες από το φυσικό πώρινο κελυφές τους, επιτρέπει την ανάδειξη της πλούσιας αρχιτεκτονικής δομής των χτιστών τάφων με τις καμάρες και τα πόδια.

Η προστασία, ωστόσο, της μνημειακής φυσιογνωμίας του τοπίου, όπως διασώζεται στις ζώνες και στους μικρότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ρόδου, θα πρέπει να συνδεθεί με ευρύτερες πρακτικές της Εφαρμοσμένης Οικολογίας για μια περιβαλλοντική εξεισροπήρηση της σύγχρονης πόλης. Οι πρακτικές αυτές αναφέρονται κυρίως στη διαμόρφωση και χρήση των παραπάνω αρχαιολογικών ζωνών και των άλλων μικρότερων χώρων και διακρίνονται:

1) Σε διαδικασίες για τις οποίες έχει αποκλειστική αρμοδιότητα η ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου και οι οποίες αποτελούν άμεσους στόχους της δραστηριότητάς της, όπως:

α) Λεπτομερής οχεδιαστική και τοπογραφική τεκμηρίωση των ορατών αρχαίων. Στερεώσεις και καθαρισμοί.

β) Ακριβής καθορισμός των χώρων όπου πρόκειται μελλοντικά να διεξαχθούν συστηματικές ανασκαφικές έρευνες.

γ) Προώθηση και ολοκλήρωση των διαδικασιών των απαλλοτριώσεων.

δ) Ακριβής οριοθέτηση των ζωνών.

2) Στην προστασία και ανάδειξη του φυσικού τοπίου που περιβάλλει τα μνημειώδη σύνολα, όπως:

α) Αναβάθμιση χαρακτηριστικής χλωρίδας, Σχεδίαση και οργάνωση βοτανικών κήπων.

β) Προστασία χαρακτηριστικής πανίδας, όπως ελάφια, άλογα, πουλιά.

γ) Ανάδειξη των διαβαθμίσεων των φυσικών πρανών, κυρίως στην περιοχή της αρχαίας Ακρόπολης, «πεδίων και άλωων μεσοτής».

3) Στον καθορισμό δραστηριοτήτων μέσα στις ζώνες και χρήσεων ορισμένων χώρων, όπως:

α) Σχεδίαση αρχαιολογικών και οικολογικών περιπάτων.

β) Διαμόρφωση μικρών χώρων αναψυκτικών και συναυλιών.

γ) Διαμόρφωση μικρών χώρων υπαίθριων εκθέσεων εικαστικών τεχνών.

Παρατηρούμε ότι οι πρακτικές που αναφέρονται στη δεύτερη και τρίτη κατηγορία αποτελούν πολυδιάστατους συσχετισμούς εφαρμογών περιβαλλοντικών επιστημών, όπως η Αρχιτεκτονική Τοπίου, η Βιολογία, η Γεωπονική κ.ά. μέσα σε ένα προκαθορισμένο από την αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία πλαίσιο ιστορικών και αρχαιολογικών επιστημονικών δεδομένων.

4) Στην πρόληψη και καταστολή των παραβιάσεων και παρανομιών σε βάρος των αρχαιολογικών ζωνών και των άλλων μικρότερων αρχαιολογικών χώρων.

Η έκταση της εφαρμογής του άρθρου 50 του κωδικοποιημένου νόμου 5351/32 «περί προστασίας

των αρχαίων» περιλαμβάνει όχι μόνο τα καθ' εαυτά αρχαία αλλά και τον περιβάλλοντα χώρο, ο οποίος, όπως προκύπτει και από την νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ιδίως των τελευταίων χρόνων, θεωρείται ότι έχει μνημειακή υπόσταση. Επιπλέον, οι διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος του 1975 επιβάλλουν τη θέσπιση αυστηρών νόμων για την προστασία όχι μόνο του φυσικού αλλά και του πολιτιστικού περιβάλλοντος: στο συνταγματικό κείμενο προσδιορίζεται η υποχρέωση του Κράτους να ασκεί ένα είδος συνεχούς νομοθετικής προνοίας: δηλαδή ο κοινός νομοθέτης υποχρεώνεται όχι απλά να λάβει, αλλά να «λαμβάνει» εκάστοτε και αναλόγως των παρουσιαζομένων αναγκών τα απαραίτητα και «ιδιαιτέρως» για κάθε περίπτωση μέτρα, «προληπτικά και κατασταλτικά». Με την παραπάνω συνταγματική ρύθμιση, το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον αναγνωρίζεται ως αυτοτελές έννομο αγαθό και προσδιορίζεται η σπουδαιότητα του νομοθετικού έργου: «... του δὲ νομοθέτου τού σπουδαίου ἐστὶ τὸ θεάσασθαι πόλιν καὶ γένος ἀνθρώπων καὶ πᾶσαν ἄλλην κοινωσίαν,

ζῶης ἀγαθῆς πῶς μεθέξουσι καὶ τῆς ἐνδεχομένης αὐτῆς εὐδαιμονίας». (Αριστοτέλης, Πολιτικά 1325a 8-11).

* Το κείμενο διαβάστηκε στο 2^ο Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου που έγινε στην Πάτμο τον Αύγουστο του 1991.

Some Simple Thoughts on the Ecological Dimension of the Protection of Monuments on the Island of Rhodes

E. Kaninia

The Chart of Venice (1964) and the Contract for the protection of the architectural heritage of Europe (Granada and 1985) determine the mutual relationship between the protection of monuments and their surrounding landscape. In the case of Rhodes these directives gain a special significance since the Rhodian monuments are either built of local limestone or carved on the natural rock. The protection of the monumental physiognomy of the locus, as it has survived on Rhodes, should be connected with the practices of the applied ecology if an environmental balance of the modern city is sought.

ΤΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Το Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών της Ελλάδος είναι το κύριο ερευνητικό πρόγραμμα της Υπηρεσίας Συντάξεως Ευρετηρίου Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος της Ακαδημίας Αθηνών, έμπνευση και αποτέλεσμα συνεχούς προσπάθειας του ακαδημαϊκού βυζαντινολόγου Μανόλη Χατζηδάκη, επί πολλά χρόνια Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ιδιότητα που τον κατέστησε κύριο γνώστη του αντικειμένου τόσο από επιστημονική όσο και από λειτουργική οπτική. Το όλο πρόγραμμα ξεκίνησε το 1982 και εμποπτεύεται από πενταμελή εφορευτική επιτροπή από τους ακαδημαϊκούς Μανούσο Μανουσάκα, Μιχάλη Σακελλαρίου, Χρυσάνθο Χρήστου, Σπύρο Ιακωβίδη, και βέβαια τον Μανόλη Χατζηδάκη, που είναι και επιστημονικός επίτητος του Ευρετηρίου. Σ' αυτό εργάζονται δύο μόνον αρχαιολόγοι με σύμβαση αορίστου χρόνου. Το πρόγραμμα ενισχύεται με επιχορήγηση της Επιτροπής Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών, και έτσι μπορεί τα τελευταία χρόνια να συνεργάζεται με σύμβαση έργου με μια ακόμη αρχαιολόγο και μια αρχιτέκτονα.